

Ge röst åt tysta kulturarv

En sammanställning av projekt som fått kulturmiljöbidrag
under 2012 och 2013.

Omslagsbilder

Samisk marknad, en konstvägg och från filmen

"Lgh + Bil + allt jag har och äger".

Foto: Linda Petersson, Carina Liljedal samt Clara Bodén.

Utgiven av

Länsstyrelsen Jämtlands län

September 2014

Beställningsadress

Länsstyrelsen Jämtlands län

831 86 Östersund

Telefon 010-225 30 00

Ansvarig

Eva Karlsson

Tryck

Taberg Media Group AB, 2014

Löpnummer

2014:17

Diarienummer

436-4982-2014

Publikationen kan laddas ner från Länsstyrelsens hemsida
www.lansstyrelsen.se/jamtland

Inledning

Kultur och kulturarv kan komma till uttryck på lika många vis som det finns människor. Under senare år har insikten om att kulturarv är en process, där flera aktörer samspelar, ökat. I processen att konstruera och legitimera kulturarv lyfts vissa platser och företeelser fram, och andra väljs bort. Varje tid har formats utifrån sina förutsättningar och rörelse mellan olika kulturer genom migration och utbyte. Synen på kulturarvet är inte statisk utan förändras ständigt.

Viktiga frågor är vem som kommer till tals, vad vi berättar och vems kulturarv som lyfts fram. Olika perspektiv och intressen hos människor gör att vi ser olika saker i ett och samma landskap, som sedan formar berättelsen när den ska återges. Glasögonen vi har på oss varierar med vad vi är intresserade av och i vilket ärende vi är ute. Till exempel i ett arbetsliv som kräver högt utvecklad kompetens och färdigheter som historiskt varit strikt könsbundet, har män och kvinnor tränats att uppmärksamma och lära olika saker i och av sin omgivning.

De personliga erfarenheterna från en viss miljö återspeglas i känslan för den. Många människor har under historiens gång inte passat in i historieskrivningarna, utan marginaliserats och diskriminerats och tystats ner. Orsaken kan vara etniskt ursprung, ålder, kön, psykiska, fysiska, sexuella och socioekonomiska faktorer.

Länsstyrelsen har i sitt arbete med projektet Kalejdoskop *Ge röst åt tysta kulturarv* arbetat med frågor kring kulturarv som tidigare varit dolt. Syftet har varit att göra fler människor delaktiga i arbetet och att lyfta fram fler berättelser om kulturarv. Länsstyrelsen har också velat skapa en diskussion om hur kulturarv skapas, förändras och används. Det finns många kulturmiljöer i länet så väl kända som okända, som kan få nya perspektiv genom en annan historieskrivning.

Att det fanns ett stort behov av att lyfta fram andra berättelser om platser i länet stod klart när Länsstyrelsen drog igång bidragskampanjen. Under 2012 beviljades sju spännande projekt och 2013 ytterligare tolv projekt. Alla som fått bidrag av Länsstyrelsen har erbjudits att medverka i sammanställningen och de flesta är med. Varje projekt beskrivs i en kortare sammanfattning med bild. I de mer omfattande projekten har Länsstyrelsen varit medfinansierare som till exempel i bokprojekten *Viddernas landskap på den vita duken*, *Lgh + bil + allt jag har* och *äger* och konstutställningen *Greetings from Sápmi*. Kring några av berättelserna har Landsarkivet i Östersund hållit föredrag.

Människors minnen från Östersund kan man ta del av genom att gå stadsvandring i *Den dolda staden* med tillhörande guidebok. Flera av projekten har uppmärksammats i lokala media till exempel boksläppet om byn *Valmåsen*. För den som vill veta mer finns några av projekten även utgivna som böcker, broschyrer och filmer. Kulturmiljöbidraget till Landsarkivets projekt har använts till dokumentation av berättelserna samt till tryckning av vikkfoldrar.

Det har varit mycket stimulerande att få ta del av alla dessa spännande projekt som alla bidrar till att bredda synen på kulturarv. Länsstyrelsen i Jämtlands län är en stolt och tacksam bidragsgivare.

Innehållsförteckning

Inledning	3
Valmåsen.....	6
Vita korsen på Frösö kyrkogård.....	7
Arbetslägren i Lövnäsullen och Grytan	8
Ny mark, nya människor.....	10
Lucia Larsdotter ”Lussi Lars” från Mittådalen	12
Historiska rum, ett projekt för att bevara Kolåsens historia	14
Bokprojektet ”Viddernas landskap på vita duken”	16
Greetings from Sápmi – samtidskonst och historia	18
Lgh + bil + allt jag har och äger	20
Klippsta	22
Att skriva fram en plats	24
Projektet ”Kvinnor i Hogdalsbygden, 20–60 tal”	26
Spåren av det vi vill glömma – avrättningsplatser i Jämtlands län.....	27
Jämtlands läns cellfångelse – Fångvårdsanstalten i Östersund	29
Jämtlands läns barnhem i Östersund.....	30
Emma Kristina Landberg	31
Åsgårds skolkoloni.....	32
Fattigvården i Ytterhogdal socken 1901–1924	33
Projektet Romska spår	34

Valmåsen

Fotograf och författare: Jan Salomonsson.

Vi – Jan Salomonsson, Anders Svensson och Kerstin Myrtennäs – har skrivit boken om Valmåsen, byn som dränktes för 1962 när Lossenmagasinet fylldes upp med vatten för första gången och sjöytan höjdes med 24 meter.

Varför har vi gjort det?

Vi vill berätta om allting som fanns, men är borta för alltid. Vi vill också hedra vår morfar, 1902–1983, genom att slutföra hans grundjobb och göra det tillgängligt. En annan orsak är att vi hoppas öppna ögonen på många som inte vet om denna gigantiska förändring och omdaning av natur och landskap. På många vis handlar det i högsta grad om våra egna rötter, vårt kulturarv. Genom Länsstyrelsens projekt Kalejdoskop, ge röst åt tysta kulturarv, har vi fått ekonomiskt stöd till tryckningen, något som annars visat sig vara svårt, men för oss nödvändigt och det enda vi behövt och önskat hjälp med.

Vår bok Valmåsen handlar i text och många bilder om gårdar, föreningar, företag och vardagsliv, emigrationen till Nordamerika, fastigheterna, Valmåsen i konst, litteratur och film samt konsekvenser för fisket, vattendomar och bygdeavgiftsmedel.

Vi vill också visa vidden av detta vattenkraftprojekt med Övre Särvsjöns, Lossens och Grundsjöarnas reglering, samt Långå kraftverk – det kraftverk som har de längsta tunnlarna i Sverige. I pengar och anställda räknat det största projektet hittills i Härjedalens historia. En historia om offrandet av bygd och natur för elektrifieringen av Sverige. Boken är inbunden och har 193 sidor.

Vita korsen på Frösö kyrkogård

Författare: Cristina Agdler, Riksarkivet, Landsarkivet i Östersund

Foto: Cristina Agdler samt bild från album i Ingeborg Lindgren, Frösö arkiv.

På kyrkogården vid Frösö kyrka finns en grupp vita träkors och fyra stenar med namn. Det är 27 gravplatser för 27 män, krigsfångar och flyktingar, som dog i tuberkulos på Frösö Beredskapssjukhus och Sollidens sanatorium, åren 1945–1948. Av de 27 männen var fem från Jugoslavien, sex från Polen, fem från Finland och elva från Estland.

Under andra världskriget hade ett stort antal krigsfångar från Jugoslavien transporterats till arbetsläger i Nordnorge. Av dem som överlevt kyla och tortyr, var många sjuka i framförallt tuberkulos. Bristen på livsmedel och på sjukvårdsplatser efter krigsslutet var grunden till att kontakt med Sverige togs.

Genom Röda korsets försorg fick 100 jugoslaver komma med tåg till Frösön och Östersund för vård. Ytterligare en grupp om 72 tbc-sjuka och undernärda flyktingar kom från Östeuropa med hjälp av de vita bussarna och mottogs på Frösö Beredskapssjukhus. Den sista gruppen tbc-sjuka flyktingar, ett 30-tal balter och finnar, kom i februari 1946 till Frösön. Några av de tidigare krigsfångarna var friska och kunde hjälpa till i verksamheten på sjukhuset, bland annat som kockar.

Det skapades trots hemska upplevelser och sjukdomar en positiv känsla och en god sammanhållning och det berättas om de jugoslaviska partisanernas konserter i Östersund och Sveg. De flesta krigsfångarna överlevde och fick efter tre månaders vård på Frösön börja sin resa hem, först med sjuktåg och sedan med båt.

Men några dog och begravdes på Frösö kyrkogård där gravplatsen utmärktes med ett enkelt träkors tillverkat i Frösö sjukhus snickeriverkstad. De vita korsen på kyrkogården står där till minne av flyktingar från Östeuropa som inte klarade av de sjukdomar och skador som kriget vållat dem och vittnar om den tid då frösöborna fick räcka ut en hjälpande hand åt människor i nöd.

Arbetslägren i Lövnäsullen och Grytan

Författare: Carita Rösler, Riksarkivet, Landsarkivet i Östersund

Bostäder i Grytan. Foto Carita Rösler.

I Grytans läger fem kilometer norr om Brunflo, ligger några röda baracker utposterade vid skogsbrynet. I skrivande stund finns en flyktingförläggning inrymd i några av husen; förhoppningsvis en fristad för medmänniskor i behov av hjälp. För drygt 70 år sedan var situationen den omvända. Då var Grytan var en plats för politisk urskillning, misstro, isolation och otrygghet.

Under beredskapsåren uppmanades svenska förband att inrapportera "kommunistiska agitatorer och missnöjesspridare" till högre ort. De utpekade registrerades av säkerhetspolisen i särskilda kartotek och skulle sedan efter urval krigsplaceras i eller inkallas till speciella arbetskompanier, totalt tio stycken runt om i landet. Kompanierna kom av många att betraktas som rent politiska interneringsläger, av somliga till och med kallade koncentrationsläger.

Kompanierna leddes från 1941 av Förvarsstaben och ett av dem förlade man till Jämtland–Härjedalen. 60 arbetskompaniet L 5 placerades först i Lövnäsullen utanför Sveg, men i januari 1942 förflyttades totalt nitton kvarvarande värnpliktiga därifrån och från 60 arbetskompaniet L 17 i Öxnared, till Grytans skjutfält utanför Brunflo samhälle. Arbetskompaniet i Grytan fanns kvar i drift fram till september-oktober 1942, då man på grund av en allt mer upprörd opinion och genom restriktioner från politiskt håll avvecklade de centralstyrda arbetskompanierna.

Syftet med kompanierna hade varit att misstänkta politiska oroshärdar skulle hållas borta från samhället och omvärlden. De inkallade betraktades som värnpliktiga men fick inte bära vapen, och de skulle förläggas isolerat ute i

obygden. Som sysselsättning skulle manskapet ägna sig åt okomplicerade, samhällsofarligen arbeten eftersom militären menade att de annars var begivna på spionage och sabotage. Mindre röjningsarbeten och för tillfället inrättade vägbyggen till skogs ansågs som lämpliga uppgifter. Bygga och underhåll på de egna förläggingsbarackerna, vedhuggning och matlagning för dagligt uppehälle kunde också ingå som tidsfördriv.

De inkallade själva har i efterhand berättat om en förhållandevis dräglig tillvaro i lägren. Förvånande nog tilläts männen ägna sig åt så väl föreningsliv som studiecirkel med socialistisk och kommunistisk inriktning på fritiden, och de har i de flesta fall vittnat om goda relationer med befälen. Allt sannolikt för att ett oprovocerat kompani väckte mindre uppståndelse än ett missnöjt, och militären ville hålla så låg profil kring dessa kontroversiella läger som möjligt.

Det till trots, kan man inte bortse från det faktum att männen som inkallades till arbetskompanierna inte behandlades som andra värnpliktiga. De rycktes upp från ordinarie förband, arbetsplatser, familjer och hemvister utan föregående förvarning, motivering eller prövning. De isolerades, utan vapen och samhällsnyttig sysselsättning, i tider då hotet om krig och en tysk ockupation var överhängande.

Hur skulle nazisterna ha agerat gentemot denna utsatta grupp vid ett maktövertagande? I efterhand har de drabbande framhållit just otryggheten, den ständiga flyktberedskapen och den psykiska pressen som det svåraste med vistelsen, tillsammans med det faktum att man inte tilläts bidra till försvaret av sitt eget land.

Grytans arbetskompani var då det avvecklades det sista centralstyrda arbetskompaniet i landet. Längre norrut, i Vindeln och Stensele, fanns tillfälligt uppsatta arbetsplutoner kvar ännu en tid under Övre Norrlands milös lokala regi, innan också de stoppades efter hård intern kritik. Totalt kom i praktiken mellan 600–700 av 3 000–3 500 utpekade samhällsfarliga män att vistats i de arbetskompanier som realiserades under åren 1939 till 1942.

Ny mark, nya människor

Flodakolonin – ett utopiskt projekt på den härjedalska myrmarken

Författare: Sara Grut, Nordiskt centrum för kulturarvs pedagogik.

Foto: Christer Olofsson.

"Från Norrlands öde myrvidder, från de skövlade människosjälarnes ödemark stiger ett rop: – Kom hit över och hjälp oss – kom – så skall ödemarken blomstra som en lilja."

I början av 1900-talet kom en präst med högtflygande planer till Vemdalens socken i Härjedalen. Prästen hette Eric Eriksson Hammar och var född i Helsingborg men en tjänst som komminister i Härnösands stift hade lockat honom hela vägen till trakterna kring Vemdalen med dess fjäll, skogar och myrmarker. Hammar brann inte bara för att predika Guds ord. Sedan tidig ungdom låg nykterhetsarbetet honom varmt om hjärtat och det skulle inte dröja länge förrän han hittade ett sätt att kombinera sin nyvunna kärlek till Härjedalens öde myrvidder med kampen att omvända alkoholister till ett nyktert liv. Han började drömma om att separera storstadens alkoholiserade män från den nedbrytande urbana miljön och göra dem till nybyggare, kolonister, på myrarna utanför Vemdalen. Sagt och gjort, för Hammar var ingenting omöjligt och ett intensivt insamlingsarbete påbörjades.

Platsen han sett ut för sin verksamhet låg i byn Floda utanför Vemdalen. Till det som fick namnet Flodakolonin eller Floda arbetarekoloni kom de första invånarna kring 1908. Alkoholism hade vid den här tiden börjat uppfattas som en sjukdom. Men Hammar var inte en anhängare av sjukdomsteorin.

Endast ett fåtal av alkoholisterna var sjuka, ansåg han. Övriga var socialt missanpassade och det var denna missanpassning behandlingen skulle riktas mot. Det sunda och naturliga livet på landsbygden med friskt svett drivande arbete och sund kost kunde återställa kroppen i rätt balans. Flodakolonin var ett unikt projekt, en nybyggarskola med målet att så många som möjligt skulle förbli småbrukare och där den infrastruktur med "provkolonat" som byggdes upp var avsedda att underlätta den stegvisa övergången till ett nytt liv. Som mest hade kolonin ett femtiotal invånare, kolonister och anställda.

Men kolonin blev inte den självförsörjande enhet Eric Hammar drömt om. Första världskrigets kristider pressade verksamheten och det fanns planer på att dra järnvägen i närheten av kolonin vilket skulle förstöra det enskilda läget. I sin iver att förändra samhället hade Hammar startat upp parallella verksamheter söderut som nu tog mycket av hans tid och energi. Rapporter om att allt inte stod rätt till på Floda minskade också allmänhetens vilja att skänka bidrag.

Den neråtgående spiralen var ett faktum och redan 1922 var Flodakolonins saga all. En udda parentes, kan tyckas, men samtidigt finns här många trådar som löper rakt in i vår samtid. Tanken på arbete som ett sätt att återinföra människor i samhällsgemenskapen, den fysiska aktivitetens välgörande effekt och vurmen för den orörda, läkande naturen.

Interiörer från det som en gång var Flodakolonin. Foto: Christer Olofsson.

Lucia Larsdotter ”Lussi Lars” från Mittådalen

Författare: Ewa Ljungdahl, Gaaltije, sydsamiskt kulturcentrum i Östersund.

Det samiska kulturarvet är för de flesta ett anonymt och okänt kulturarv och den samiska historien är till stora delar en tyst historia. Speciellt samiska kvinnor kommer sällan fram i historieskrivningen och framför allt har de vanliga samekvinnornas livsöden endast undantagsvis lämnat några varaktiga avtryck efter sig.

I avsikt att låta en sydsamisk kvinna träda fram ur historien ansökte och beviljades Gaaltije, sydsamiskt kulturcentrum i Östersund, i samarbete med Ingrid Rehnfeldt i Mittådalens sameby medel från projekt Kalejdoskop 2012. Vårt syfte var att så långt det var möjligt beskriva en renskötarkvinnas livshistoria under andra hälften av 1800-talet. Vi valde att berätta om Lucia Larsdotter, i dagligt tal kallad Lussi Lars, som var Ingrid Rehnfeldts mätterahkka, hennes farmors mor.

Lussi Lars föddes 1851 i en renskötarfamilj i Mittådalens sameby i Härjedalen. På hennes sjuårsdag dog hennes mor, och hon växte därefter upp med sin far och sina fyra syskon. Som tjugohåring gifte hon sig med en renskötare och tillbringade hela sitt liv i trakten av Mittådalen. Lussi Lars blev tidigt änka, men hann ändå föda många barn varav flera dog redan som spädbarn eller mycket unga. Fem av hennes barn uppnådde vuxen ålder. Hon gifte aldrig om sig, utan försörjde själv sig och sina barn vilket var mycket ovanligt på den tiden. Lussi avled sextioåtta år gammal av ålderssvaghet.

För att lära känna Lussi intervjuade vi både äldre samer och orsbor. Det finns förstås ingen i dag levande person som kommer ihåg henne, men en del minnen lever kvar, förmodligen därför att flera av Lussis barn, barnbarn och barnbarnsbarn har stannat kvar som renskötare i Mittådalen. Vi har besökt platser som har beskrivits som Lussis kåtaplatser och letat spår i marken efter kåtor som övergavs för mer än hundra år sedan. Ibland har det varit riktigt besvärligt att hitta spåren,

Lussi Lars i sydsamisk dräkt med pärlbroderier på barmklädet, runt ringningen och på bältet. Hon bär den traditionella härjedalssamiska mössan, tjurretjohpe. Mössan är svart vilket visar att hon hade varit gift. På vänstra handens lillfinger bär Lussi en ring, förmodligen sin vigselring, och hon har även ett örhänge.

Bilden är tagen ungefär 1910 av hennes måg, den kände samiske fotografen Nils Thomasson.

men till sist lyckades vi så pass bra att vi kunde följa Lussi runt på de flesta av hennes boplatser. Bland annat har vi varit till kåtaplatsen där hon föddes och till torvringen som är allt som återstår av den kåta där hon gick i skola några veckor varje vinter.

I arkiven hittade vi hårda fakta kring Lussi, främst släktförhållanden och årtal för giftermål, födslar och dödsfall, hur många renar hon ägde och hur hennes renmärke såg ut. Av lyckliga omständigheter fanns det dessutom några brev och fotografier bevarade, som gjorde att vi fick en mer personlig insikt i hennes liv än vad torra arkivfakta kan ge.

När vi började med arbetet trodde vi inte att det skulle gå att samla så mycket fakta som det faktiskt gjorde. Men när vi började analysera och tolka arkivuppgifter, intervjuer, fotografier och boplatser så växte bilden av Lussi Lars liv sakta fram. Samtidigt hopade sig frågorna. Många frågor kan vi aldrig få några svar på, utan kan bara spekulera över.

Lussi levde i en tid som var dramatisk och omvälvande för de renskötande samerna. Omstruktureringen i samband med skattefjällsystemets upphörande 1886, när samerna istället för att enskilt ha betalat skatt för ett avgränsat skattefjäll nu skulle bedriva kollektiv renskötsel i områden som bestämdes av staten, var en omfattande och besvärlig omställning.

En annan stor förändring för Mittådalssamerna var att de flesta renägare byggde permanenta stugor i början av 1900-talet. Det innebar att familjerna inte längre följde med på renarnas årstidsbundna flyttningar, utan kvinnor, barn och de män som hade lämnat renskötseln bodde i Mittådal en så gott som hela året. Övergången till permanent boende i stugor underlättade livet speciellt för kvinnorna. Att leva i kåta och flytta flera gånger varje år var besvärligt framför allt medan barnen var små, men även på ålderns höst.

Dokumentationen finns redovisad i en liten skrift, Lucia Larsdotter, Lussi Lars, från Mittådalen.

Historiska rum, ett projekt för att bevara Kolåsens historia

Författare: Anna Romare Blyckert.

Kolåsens fjällhotell. Foto: Anna Romare Blyckert.

Vår familj flyttade från Stockholm till Kolåsen 2004 för att bo och verka här. I Kolåsen bodde då bland andra Stina Bringsaas som varje vecka kom och hälsade på oss på hotellet. Hon var född och uppvuxen i Kolåsen, denna lilla by på gränsen till Norge och halvvägs upp i Sverige. Vi fördubblade nästan folkmängden när vi fyra flyttade upp. Befolkningen ökade från sex personer till tio stycken.

Stina berättade mycket om hur det var förr i Kolåsen under hennes tid, hon hade jobbat på hotellet som kokerska och hon hade gått i skolan i Kolåsen. Det fanns en skola då i början av 1900-talet. 2007 dog Stina, vilket var en stor förlust på många sätt men det fick mig att tänka på att historien många gånger försvinner med personer som dör om ingen fortsätter berätta dem.

Kolåsens Fjällhotell har en spännande historia och min mission var att rädda ett litet fjällhotell till eftervärlden. Jag läste och letade och berättade och berättade för de besökare som kom till Kolåsen, men hur skulle man kunna sprida det på ett annat sätt? Då väcktes idén om historiska rum som alla berättar sin egen historia om en eller fler personer som har haft någon anknytning till Kolåsen.

Jamtlis bildarkiv har en fantastisk bildskatt där man kan söka efter bilder inom fler olika områden. Vi hittade många bilder från Kolåsen, men som företag kostar det

en hel del att köpa in dem. Länsstyrelsens projekt "Tysta Kulturarv" gjorde detta möjligt för oss, det tackar vi för.

För att göra upplevelsen mer genuin för besökaren bestämde vi oss för att själva göra i ordning rummet så att de också passade in tidsenligt med den historia som berättades. Vi målade och tapetserade och letade föremål som passade in. Ett tråget arbete som kommer fortsätta länge till.

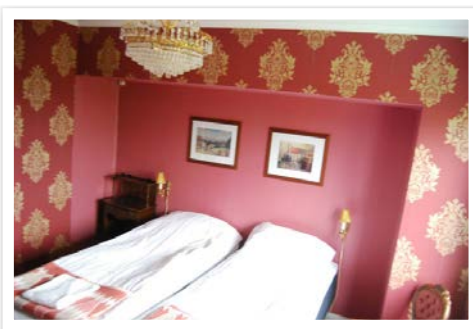
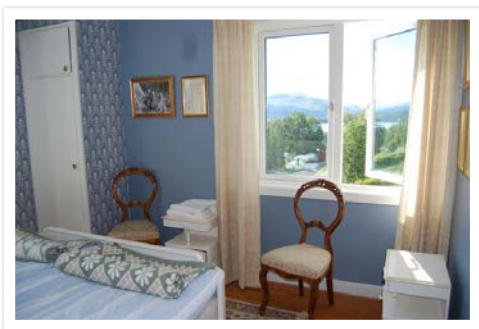
De personer som jag har sökt information om har fått ett eget rum eller delar med någon annan. Stina Bringsaas som jag nämnde har fått Blomsterrummet tillsammans med Blomsterherrar och luftgäster som var bland de första turisterna som började besöka den svenska fjällvärlden. Luftgäster ska inte blandas ihop med lungotspatienter som "icke göra sig besvär" på Kolåsens Fjällhotell om man läser en broschyr från 1800-talet. De fick istället resa till sanatoriet, det fanns ett sådant i till exempel Mörsil.

Andra spännande personligheter som sägs ha besökt Kolåsen och nu har ett rum och en historia på Kolåsens Fjällhotell är Winston Churchill, Gustav V:s bröder prins Carl och prins Oscar Bernadotte. Nils Thomasson, fotograf till många av de bilder vi köpt in har samerummet tillsammans med Kalls och Njaarkes sameby.

En annan personlighet är Nisse Engnér som vågade steget att köpa det gamla hotellet i Kolåsen och få fart på det igen efter Skogsbolagens nedläggning 1901. Han lät även bygga det nuvarande hotellet 1934. Jag kallar honom Kolåsens räddare.

1961 köpte Kalls kommun hotellet och renoverade det, men rev också det gamla vackra sekelskiftshotellet från sent 1800-tal och även den fina, så kallade Fiskarstugan, där Winston Churchill sägs ha bott. Där gick lite historia i graven och det är tur att vi har hittat fotografier, beskrivningar och gamla ritningar. Det är synd när kommunen missar sådana värden.

Jag märker på våra besökare att intresse finns för vårt tysta kulturarv. De uppskattar att få en "dos" Kolåsenhistoria till desserten eller kaffet. Och man får inte glömma att i dag är morgondagens historia. Jag fortsätter berätta ...

Bilder från kungarummet och Churchillrummet, Kolåsens Fjällhotell.
Foto: Anna Romare Blyckert.

Bokprojektet ”Viddernas landskap på vita duken”

Författare och fotograf: Fredrik Alverland

Själva tanken att samla länets filmhistoria i en bok, började egentligen som en idé till en internetsida. Poängen skulle vara att samla framför alla de filminspelningar som gästade länet, bara för att på en imponerande sätt visa på att det fanns en stor portion populärkultur som skapats här.

Gnistan som satte igång allting var när den amerikanske filmstjärnan George Clooney strax efter nyåret 2010 kom till Jämtland för att filma inledningsscenerna till filmen *The American*, vilken regisserades av holländaren Anton Corbijn.

I researcharbetet framkom så pass mycket material att planen kvickt ändrades till att det skulle bli en bok. Det jämtländska förlaget Förlag 404 kontaktades och de ställde sig genast positiva till att ge ut boken. Under arbetet växte projektet till att även inkludera personporträtt och länsrelaterad filmkuriosa. Kort uttryckt innefattar bokens innehåll bland annat filminspelningar från och med 1909 fram till 2013 – cirka 100 till antalet. Filmhistoriska profiler som porträtteras är bland andra Adolf Jahr, Rolf Lassgård, Viveka Seldahl och Ann-Margret.

Dessutom finns Östersunds biografhistoria på pränt, likväl som historien om hur en Star Wars-inspelning fick hjälp från Östersund och hur det kommer sig att filmstjärnan Donald Sutherland kör omkring på en Larven-skoter från Östersund i actionfilmen *Björnön* som spelades in i Alaska.

Boken är journalisten Fredrik Alverlands debut som författare, och förutom att ha skrivit allra största delen av bokens texter har han även fotograferat ett antal bilder till boken samt tillsammans med Tomas Backlund formgivit den. Boken är rikt illustrerad av en stor mängd bilder, vilka valts ut av författaren genom ett digert arkivarbete. Boken är 224 sidor tjock och gjord i ett generöst coffeetable-format.

Arbetet tog cirka tre år att färdigställa, vilket var snabbare än man först hade räknat med. Detta tack vare att arbetstid kunde frigöras genom Östersunds kommuns kulturstipendium, som tilldelades Fredrik Alverland för att just arbeta vidare med bokidén.

När projektet närmade sig den punkt då det var aktuellt att börja tänka på tryckning, blev författaren varse Länsstyrelsen i Jämtlands läns satsning i projektet Kalejdoskop. Efter att länsstyrelsen ställt sig positiva till förlagets ansökan om stöd ur Kalejdoskop blev planen möjlig – att trycka hösten 2013.

Ågrenshuset i Bjästa tryckte boken, med ett mycket gott resultat. En bok av den typ som *Viddernas landskap på vita duken* innebär höga krav på trycket i och med den stora mängd illustrationer och bilder – både svartvita och i färg. Materialet får i tryckt form ett eget liv och boken mottogs med utmärkta lovord i dagspressens recensioner. "Precis allt i den här boken är värt att läsa." skrev Östersunds-Posten och "Djupdykningen i länets filmhistoria är imponerande grundlig och härligt lustfylld." skrev Länstidningen.

Under sommaren 2014 kommer Sveriges Radio P4 Jämtland att utifrån boken producera och sända en radioserie på tio delar. Med bokens innehåll som bakgrund kommer författaren Fredrik Alverland att intervjuas av programledaren Leif Landin.

Greetings from Sápmi – samtidskonst och historia

29 sep 2013 – 19 jan 2014, Jamtli

Författare: Görel Åsbo-Stephansson, styrelsemedlem, i utställningsgruppen för Jämtlands läns konstförening och Jamtli.

*Skulpturens namn är uppväxt, skulptur, sammet, trä och metall höjd 115 centimeter.
Foto: Hans-Olof Utsi.*

I utställningen "Greetings from Sápmi" visade Jämtlands läns konstförening, i samarbete med Jamtli och Gaaltije, konst av sex spännande samiska konstnärer. Vidare lyftes berättelsen om gravstenen med kvinnan från Gransjön fram. Inför utställningen har museets permanenta samiska utställning aktiverats med texter, foton och bildspel.

De samiska konstnärerna visade verk i olika tekniker, alltifrån glas, måleri, broderi, foto till video. De har olika utgångspunkter i sitt konstnärskap. Geir Tore Holm från Norge lyfter miljöfrågorna i en både poetisk och oroande video. Agneta Andersson från Kiruna är likaså såväl lyrisk som skrämmande i sitt verk "Scenario". Katarina Pirak från Jokkmokk går i närkamp med rasbiologin, samtidigt som hon med stor distans gör ett raffset för samer.

Viktoria Anderssons verk är kommentarer till och bearbetningar av såväl sin uppväxt i Kiruna som vår samtid. Tomas Colbengtsson från Tärnaby utgår från samisk historia och identitet, där han plockar upp både former, mönster och personer som i dag är glömda, när han ger kommentarer till exempelvis tvångsflyttningar. Anders Sunna, uppvuxen nära Pajala, visar målningar med ett starkt politiskt budskap, som angriper svenska myndigheter och lagstiftning.

I entréhallen visar en sjunde icke-samisk konstnär – Umeå-konstnären Mattias Olofsson – sin skulptur, som han inspirerats till genom besök i Jamtlis olika arkiv under det senaste halvåret: Vad väljs ut och hur gör man det?

Arkeolog Johan Palms bidrag till utställningen behandlar hur samma fotografi kan användas för olika syften. Han har närmare undersökt på vilket sätt den samiske fotografen Nils Thomasson arbetade och visar därmed också på hur samisk identitet kan nyttjas och betraktas.

Konstvetaren Charlotte Bydler presenterar i katalogen de sju samtidskonstnärerna och några av deras verk. Johan Looock, antikvarie vid Länsstyrelsen i Jämtlands län, beskriver hur det samiska oftast har presenterats som något främmande och exotiskt, som inte passat in i berättelsen om Jämtlands län.

Vid invigningen av Jämtlands läns museum 1930 på Jamtli ställdes samiska föremål ut som "etnografiskt jämförelsematerial" – tillsammans med afrikanska och indianska föremål. Om detta reflekterar historikern Catarina Lundström i katalogen.

I Jamtlis samlingar har funnits ett samiskt skelett från en klippgrav vid Gransjön. Den upptäcktes 1984 genom att graven ramlat isär och delar av dess innehåll låg i öppen dager. Jamtlis chefsarkeolog Anders Hansson skriver om den arkeologiska utgrävningen samt om återbegravningen.

Lgh + bil + allt jag har och äger

Författare: Clara Bodén.

Projektet Lägenhet + bil + allt jag har och äger består av en dokumentärfilm av Clara Bodén, målningar och illustrationer av Ronja Svenning Berge, ljudinstallationer av Cicely Irvine, intervjuer och samtal med gymnasieelever i Jämtland, samt ett omfattande text- och bildmaterial av Clara Bodén.

Boken, som produceras med stöd av Kalejdoskop, är ett försök till att sammanställa projektet i en fysisk form och göra materialet tillgängligt, samt att förpacka filmen och ljudinstallationerna.

Projektet Lgh + bil + allt jag har och äger tar sin utgångspunkt i en samtalsväxling mellan Clara Bodén och hennes lillasyster Sanna:

*Jag tror inte jag är mer än Jämtland, säger min lillasyster en dag.
Klart du är, skärp dig, svarade jag och tyckte det lät visionslöst.
Länge efteråt tänker jag på det där. Kanske mest på mitt svar. Som att jag vet vad det betyder att vara mer eller mindre än Jämtland.*

Hösten 2012 åker vi runt i gymnasieskolor i Jämtland och tar upp ljud ur samtal med eleverna kring hemplats, förebilder, var man passar, vad det vill säga att "stanna kvar", och om man har ett ansvar för en specifik plats. Vi pratar om urban norm och tolkningsföreträde. Om platsens betydelse. I boken finns 27 utdrag ur dessa samtal. Det har varit viktigt att ge dessa mycket utrymme, de utgör en mångfald av röster som vi upplever ofta saknas i det offentliga samtalet.

I bokens övriga textmaterial finns filmens manus som en egen berättelse, och det finns utvalda anteckningar i form av bild och enkelstående prosatexter av Clara Bodén.

Anteckningarna är en central del i boken. De pratar från olika platser och olika tider i projektet. Boken befolkas av Ronja Svenning Berges illustrationer. Både delar av de bildserier som utgör den form av projektet som är utställning, samt illustrationer gjorda specifikt för boken. Med boken följer en DVD med själva filmen, och en CD med ljudinstallationer av Cicely Irvine.

Lgh + bil + allt jag har och äger är en forskningsresa som tar avstamp i att som ung växa upp på en plats i en tid av centralisering, urbanisering och globalisering. Det är en forskningsresa som kanske aldrig tar slut – men boken söker genom sina 216 sidor att summera och visa upp vad projektet landade i. Det har varit viktigt för oss att den är tillgänglig och kommunicerar, vare sig den som plockar upp den känner projektet sedan innan, eller möter det för första gång genom denna skrift.

Foto: Clara Bodén.

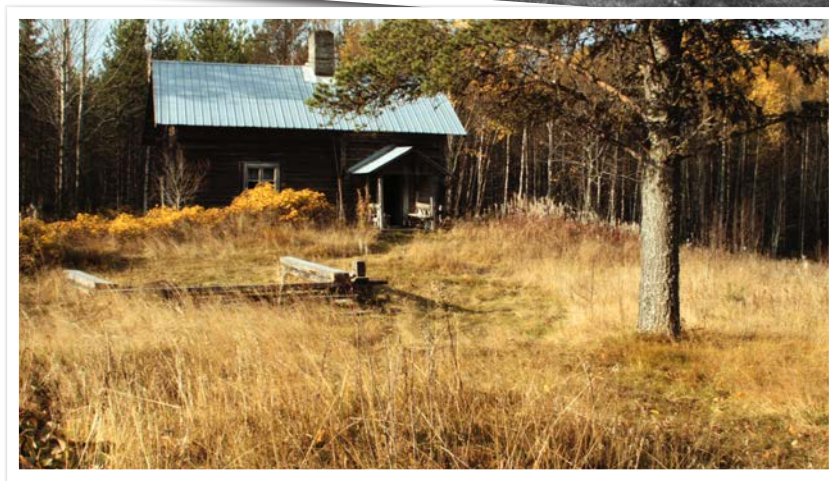
Produktionsbolaget Vapen och Dramatik AB består av Oslobaserade regissören Mariken Halle, Östersundsbaseade filmaren Clara Bodén och Göteborgsbaserade illustratören och formgivaren Ronja Svenning Berge.

Klippsta

Författare: Mats Gabrielsson

Det var sommaren 2011 som jag första gången hörde talas om kronotorpet i Klippsta i Bodums socken några mil utanför Hoting i Jämtland. Jag hade fått tips om en bok som heter *Stannfåglarna*, där författaren Inger Henricson beskriver sin farfar och farmor – Johan och Kristinas hårda kamp mot orättvisor, fattigdom och nöd.

Historien grep tag i mig. Hur Johan en sommardag 1901 beslöt sig för att bygga ett torp åt sin familj som bestod av hustrun Kristina och den ettårige sonen Erik, som är Ingers pappa. Och hur han trotsade makten genom att vägra vika sig för myndigheternas trakasserier. Jag fascinerades av Kristinas kamp mot fattigdomen och hur hon ändå lyckades ta hand om den ständigt växande barnskaran när Johan var borta långa perioder på arbete.

Klippsta på 30-talet och i dag. Foto: Mats Gabrielsson samt ett äldre foto med okänd fotograf.

1904 stod det första huset klart, mycket vackert belägen på en höjd som blickar ut mot Sundsjön och Sund på andra sidan vattnet. Åt bägge väderstrecken ser man bergen tona upp sig skimrande blåa i horisonten. Jag har stått där i alla årstider för att fånga traktens skönhet med min kamera. Runt omkring ligger skogarna som ägs av skogsbolaget SCA och som avverkas mellan jämna mellanrum.

Den ursprungliga skogen med sin rika variation av växter och djur har till stor del försvunnit. Johan hade fått en timmerkoja som lön av en timmerkörare i Tåsjö, de hade genast satt igång med att bygga en liten lada till kon de fått låna av Kristinas syster i Rörström någon mil uppåt Sundsjön, och ett golv inne i stugan. Timret hade han tagit vid föräldrarnas mark vid Rönnviken som ligger en bit nedanför stugan och där Johan sedan nioårsåldern vuxit upp. Men rykten spreds sig att han avverkat kronans skog i stora mängder, rykten som så småningom nådde kronojägmästaren i trakten, som författade ett brev till myndigheterna i Stockholm.

Johan ombads förklara sitt handlande. Han svarade att sökt tillstånd för att få bygga sig ett kronotorp, att han bara använt virke från föräldrarnas mark, de fick gärna ta sig dit för själva se efter. Familjen beordrades dock att riva stugan, men de vägrade, när Johan åter var långt borta på arbete revs den och Kristina och barnen blev tvungna att fly ner till svärföräldrarna nere vid Rönnviken. Det var 1905, de hade nu tre barn, och ett till var på väg.

När jag hundra år senare står och ser på torpet fylls jag av en slags vördnad. Nu när vi har det så bra, har vi dessa människor att tacka för som tog strid mot makten, inte bara för sin egen del, utan de gick in i fack och arbetarrörelsen i kampen för att kommande generationer skulle få det bättre. Jag insåg att detta var viktigt att dokumentera, då vi lätt tycks glömma bort att det inte var länge sedan Sverige var ett av Europas fattigaste länder.

Johan hade som ung grabb fått arbeta hårt då föräldrarna blivit avlurade ett stort arv och blivit tvungna att börja om från början, att odla upp marken från ris och rot. Kristina hade som tolvåring blivit utaktionerad som fattigjon efter hennes far drunknat och hennes mor inte kunnat ta hand om barnen.

Stugan byggdes upp igen samma år av grannar runt trakten. Men den revs igen 1906 och Johan blev tilldömd ett bötesstraff på 70 riksdaler, vilket de så klart inte kunde betala, så straffet blev istället tre veckor i stadsfängelset Vita duvan i Härnösand. Johan gick hela vägen fram och tillbaka. Torpet byggdes upp återigen av samma grannar. 1909 fick de äntligen sitt tillstånd till ett kronotorp.

Kulturmiljöbidraget har använts till arkivstudier och dokumentation inför arbetet med dokumentärfilmen om Klippsta.

Att skriva fram en plats

– om Den dolda staden

Författare: Malin Palmqvist

Jag tänker på det när jag kommer tillbaka till Sundsvall några månader efter att jag flyttat därifrån. Jag tänker på det när jag går runt i Odensala där jag är uppvuxen. I bland när jag rör mig på gatorna i centrala Östersund, men oftare på platser där jag inte rör mig så ofta. Jag tänker på allt som hänt på alla platser men inte syns. Huskropparna, de allseende, de som stått där och sett människor mötas, gräla, hata, dö. Asfalt och kullersten som livsavgörande repliker studsat emot. Grus, gräs, jord som sugit upp förtroliga samtal. Lager av tankar som tänkts, insikter som väckts. Precis just här, precis på den här platsen hände det.

Det är några av utgångspunkterna för Den dolda staden. I december 2009 började vi, Christina Svärdström och Malin Palmqvist, i samarbete med Vinterfestivalen, Storsjöyrans och Länstidningen samla in personliga minnen från olika platser i Östersund.

Vi efterlyste en bredd av minnen: från det mycket vardagliga till det livsavgörande. Det viktiga var att de var knutna till en speciell plats. Vi lade ut minnena på en blogg i takt med att de kom in.

Edensbos konditori. Foto Malin Palmqvist.

Under Vinterfestivalen i mars presenterade vi minnena på plats, där de ägt rum. Vi tryckte upp en del av minnena på affischer, övriga minnen märktes ut på en stadskarta. Under festivalens sista fyra dagar gick vi stadsvandringar från minnesplats till minnesplats.

Vissa platser, som Gamla teatern, alstrar många minnen. En hopvikt lapp med en fråga om chans under en repetition med UNF-teatern i det sena 70-talet. 1972: En kissnödig flicka och en otäck toalett på Harriet Melins balettskola.

Sent 1980-tal: En konsert med Träd, gräs och stenar. Runt Stortorget samlas också många minnen. En 90-kilosperson faller från Stortorgskiosken och orsakar en bruten fotled. Röda blodfläckar i nedtrampad vit snö efter en misshandel. Insikten om att här är den stad man vill bo i. Lyckan i fontänen från vilken man såg popgruppen Kent första gången. En nyinflyttad från Hede minns rädslan för att patienter från Frösö sjukhus skulle komma vandrande över bron upp mot torget 1968.

Idén har hela tiden varit att göra en guidebok utifrån minnena och 2013 öppnade sig möjligheten att göra det tack vare Kalejdoskop och satsningen på tysta kulturarv hos Länsstyrelsen i Jämtlands län. Och förstas Förlag 404 som valde att ge ut boken. Minnesinsamlingen fick ett stort gensvar och 108 minnen från olika platser i staden och dess ytterområden kunde sammanställas i en alternativ guidebok som släpptes i december 2013.

Vi fortsätter att göra stadsvandringar mellan minnen, nu med guideboken i hand. Minnesinsamlingen fortsätter också, för publicering på bloggen och kanske en uppföljare. Den dolda staden är ett sätt att tillsammans skriva fram en plats, för att på så sätt ge en bredare och mer mångfaldig bild än den officiella.

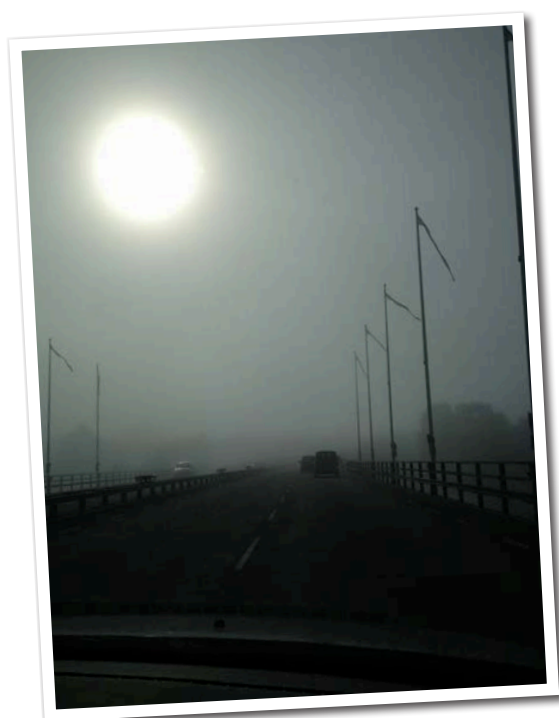

Foto: Malin Palmqvist.

Projektet ”Kvinnor i Hogdalsbygden, 20–60 tal”

Författare: Ingalill Hansson

Min tanke med projektet har varit att låta kvinnoberättelser komma fram. Hur deras vardag och liv har sett ut. Deras tankar och drömmar, men också hur dom ser på utvecklingen som skett, från jordbrukssamhälle till dagens informationssamhälle. Tanken har varit att intervjua kvinnor som är födda på 20–30 talet om deras vardag med mycket att ta hand om: jordbruk, barn, föräldrar och svärföräldrar, matlagning, tvätt med mera. Männen var ju ofta ute i skogen hela veckorna, vilket innebar att kvinnorna också fick sköta tunga sysslor i hemmet. Jag har också tänkt intervjua kvinnor i efterkommande generationer, födda på 40–60 talet, för att se vilka värderingar dom fått med sig av den äldre generationen, vilka tankar och drömmar dom har haft, att se skillnader och likheter mellan generationerna.

Att jag valt att skriva om just kvinnor i Hogdalsbygden är att jag tycker det finns väldigt lite skrivet om kvinnor i Härjedalen. Speciellt om kvinnor från den här delen av landskapet, Hogdalsbygden. Dit hör byarna Ytterhogdal, Överhogdal, Gåssjö och Ängersjö. En annan anledning är att jag under min uppväxt ofta hört talas om männens arbete, i skog och med flottning, boende i kalla skogskojor med blöta kläder och det finns ju också mycket skrivet om det. Jag har hört desto mindre om kvinnornas vardag och hur dom hade det.

Den delen av projektet som nu är gjort räknas som en förstudie och jag har då skrivit om byn Gåssjö och deras historia. En by som legat isolerat och först på 50-talet fick en väg. Jag har intervjuat en kvinna om hennes uppväxt och livet där. I dag finns inga bofasta i Gåssjö.

Kulturmiljöbidraget har använts till framtagande av denna förstudie.

Härbren i Gåssjö 2013. Foto: Ingalill Hansson.

Spåren av det vi vill glömma – avrättningsplatser i Jämtlands län

Författare: Carita Rösler, Riksarkivet, Landsarkivet i Östersund.

I Jämtland, liksom i landet i övrigt, finns lämningar av vår historia som vi kanske medvetet låtit falla i glömska, och till dem hör de gamla avrättningsplatserna. Riksantikvarieämbetets databas Fornsök ger i Jämtlands län åtta geografiskt spridda träffar över inventeringar från Berg, Frösö, Ström, Sveg, Ragunda, Lit och Marby socknar, där avrättningplatser ska ha funnits. Utöver dessa finns dokumentation från Brunflo, Lockne, Rödön, Hammerdal, Lillhärdal, Hede, Hedeviken, Älvros och Funäsdalen. Allt som allt åtminstone tretton orter i Jämtland och sju i Härjedalen.

Själva avrättningsplatserna förlades utanför byarna, nära vatten och om möjligt på en naturlig höjd, en kulle eller ett berg. De låg också i närheten av de gamla allfarvägarna – landsvägarna. Att hålla avrättningen invid en landsväg, på en höjd eller på en udde gav fördelen att många personer passerade förbi. Eftersom avrättningarna i äldre tider hade till uppgift att verka avskräckande och uppfostrande kommenderades både vuxna och barn ut att bevittna eländet, eller till att tjänstgöra i spetsgård – det vill säga att stå vakt, beväpnad med en spetsad påle för att hålla lugn och ordning på platsen.

Som en naturlig följd av åskådarskarorna kom också många vittnesmål, sägner och historier om gengångare, spöken och gastar att förknippas med trakterna. Man kan lätt föreställa sig de suggestiva krafter som måste ha satts i spel hos publiken genom det fasansfulla som skedde. Hur ljuden och scenerierna från avrättningen förstärktes av lokalitetens mystik och förstämning – de omslutande skogarnas dunkel, myrmarkernas dimslöjor, de djupa skuggorna och naturljuden. Ofta berättades det att folk sett de dödas oroliga andar gå igen efter avrättningarna, inte sällan med ett avhugget huvud buret under armen.

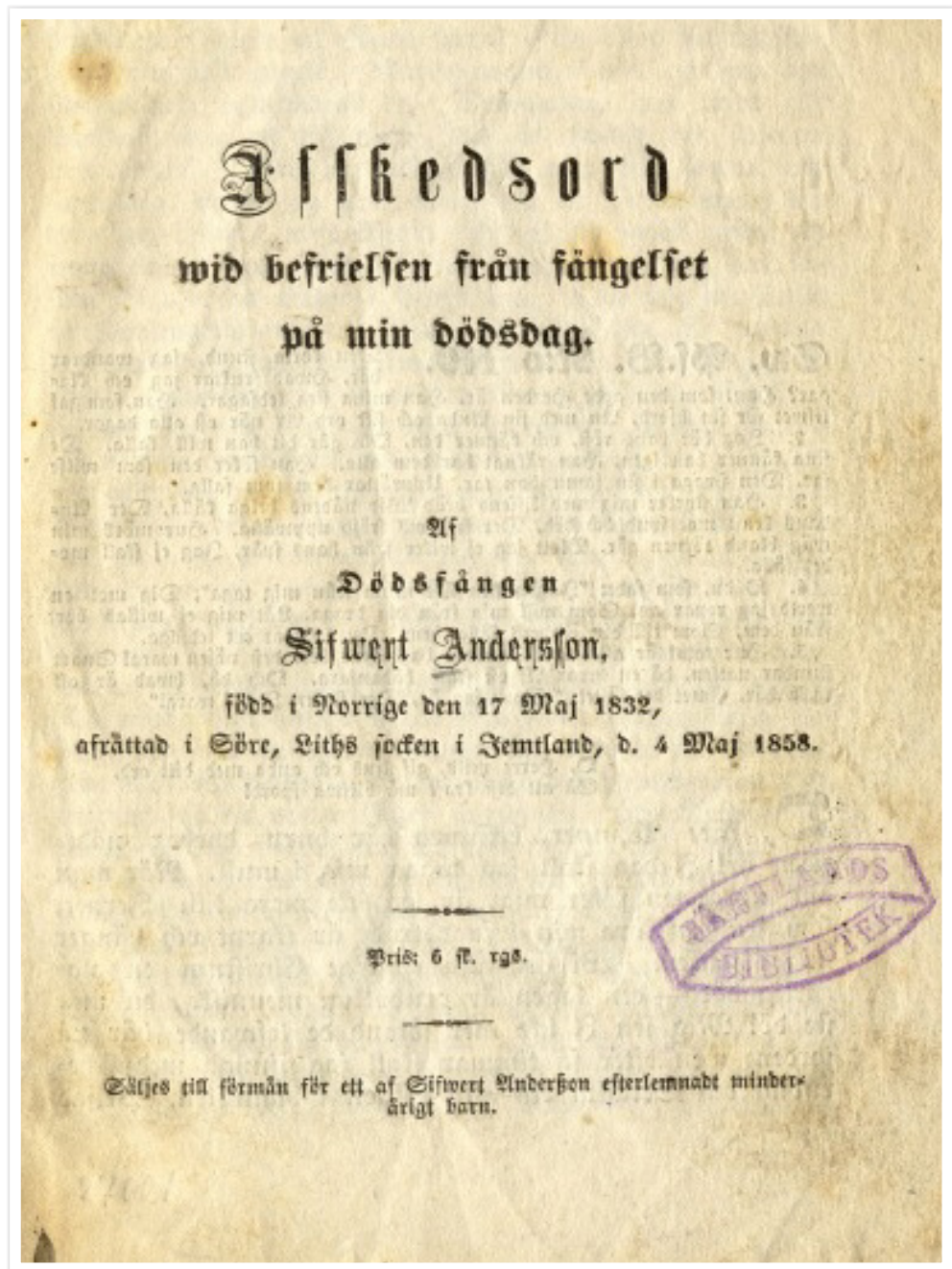
I uppteckningar från Brunflo och Lockne socknar berättas så om Kvick-Pelle, eller den sjungande hustrumördaren Per Engwall, vars huvud ska ha fortsatt sjunga "I Jesu namn nu kommer jag rätt glader" även sedan huvudet fallit en kylig septemberdag år 1835.

Berättelser kring det skedda hittar vi bland annat i sockenlitteratur och i uppteckningar från muntliga vittnesmål. Till grund för det som skrivits finns en rik flora av arkivmaterial med dokumentation i så väl kyrkoarkiv som äldre kartor, provinsialläkar-, domstols- och polisarkiv.

I Jämtlands län genomfördes den sista avrättningen i maj år 1858 i Högfors, utanför samhället Lit. En liten glänta har märkts ut med en skylt och ett kors till minne av rånmördaren Sivert Andersson, vars unga liv slutade där. Avrättningen i Lit har fått förhållandevis mycket uppmärksamhet, dels som den sista i länet, men också som dödsdomen verkställdes i en tid när dödsstraffets berättigande började ifrågasättas.

"Jemtlands nya tidning" rapporterade löpande om fallet och länsborna kom att känna sympati med Sivert, som utmärkte sig genom att i sin fångenskap författa en liten skrift kallad *Afskedsord wid befrielsen från fängelset på min dödsdag*. Tanken var att skriften skulle publiceras och säljas när Sivert var borta, för att trygga framtiden ekonomiskt för hans lilla dotter. Så kom också att ske.

Trots att ovanligt många avrättningar verkställdes i landet år 1858 rådde vid den tiden förändringens vindar. Avrättningarna blev allt färre och dödsstraffet plockades bort från straffskalan år 1921. Den siste i landet att avrättas blev Alfred Ander på Långholmen i Stockholm 1910.

*Afskedsord wid befrielsen från fängelset på min dödsdag af Sivert Andersson.
Foto: Arkivhandling från Landsarkivet i Östersund.*

Jämtlands läns cellfängelse – Fångvårdsanstalten i Östersund

Författare: Jim Hedlund, Riksarkivet, Landsarkivet i Östersund.

"...ett sorgligt bevis härpå har jag haft i en ung sjuttonårig qvinna, som jag under tvenne månader hon hvistades i härvarande fängelse, sökt lära läsa och bereda till sin första nattvardsgång. Men lättfärdigt väsen och djup okunnighet i förening med största ohågsamhet medgives inga framsteg. Hon blef äfven sedan ett lastens och syndens barn."

Dessa ord är från fångpredikanten Carl Gustaf Robert Svensson som var anställd vid Jämtlands läns cellfängelse i Östersund år 1864. Fängelset som var beläget där Östersunds sjukhus står i dag var vid sin tid Östersunds största och mest respektingivande byggnad. År 1861 uppfördes Jämtlands läns cellfängelse vid Prästgatans norra del. Byggnaden var ritad av arkitekten Vilhelm Theodor Ankarswärd och kostnaden för hela bygget slutade på 81 725 riksdaler. Fängelset fyllde sitt syfte i mer än 100 år. Och trots att byggnaden förklarades som ett kulturminnesmärke redan 1935, revs det ändå 1970. Då skulle det ge plats till det nya sjukhuset.

Nu finns bara fotografier och arkiven kvar. Men det material som finns i arkiven berättar desto mer, både kring själva fängelsebyggnaden och om alla dessa människoöden som varit i kontakt med dess murar.

De fångar som skrevs in visiterades, registrerades, tvättades och ikläddes fångdräkt.

Man satt ensam i små celler, med små gluggar högt upp på väggarna för att få in en liten smutta ljus. Ordningsreglerna inom fängelset var stenhårda, där extra straff delades ut ifall man trilskades och bröt mot dessa.

Varför byggdes detta fängelse? Hur såg det ut? Vilka miljöer och rutiner blev fångarnas vardag? Vilka människor arbetade på fängelset och vilka var deras huvudsakliga arbetsuppgifter?

Vill du veta mer?

Läs Jim Hedlund, Landsarkivet i Östersunds rapport om tysta kulturarv.

Jämtlands läns cellfängelse. Foto: Jamtlis arkiv, fotograf okänd.

Jämtlands läns barnhem i Östersund

Författare: Cristina Agdler, Riksarkivet, Landsarkivet i Östersund.

Barnhemmet från 1865 till i dag

Jämtlands läns barnhem bildades 1865 som en frukt av den nyevangeliska väckelsen. De första åtta barnen skrevs in på barnhemmet den 5 september 1866. Barnhemmets första lokal var belägen i bottenvåningen å läroverksadjunkt A. Öhmarks fastighet i kvarteret Magistern 3, i Östersund. År 1870 skänkte häradshövding Johan Gunno Hasselberg en tomt, 1/2 42 i kvarteret Häradshövdingen 3, och ett hus byggdes för barnhemmet. Huset finns kvar och där finns i dag Östersunds-Posten. Barnhemmet låg på nedre botten och på den övre våningen fanns en bönesal. Byggnaden, som såldes 1920 till Östersunds stad, och inrymde då bland annat socialkontor och pantbank.

Östersunds barnhem den 8 november 1868. Foto: Jämtlis arkiv, fotograf okänd.

1906 köpte stiftelsen Jämtlands läns barnhem in en fastighet i Böle, Fillsta, för att användas som sommarhem. Huset bestod av två rum och kök och byggdes till 1920, då barnhemmets verksamhet flyttade hit, efter att man samma år sålt fastigheten i Östersund. Under tiden efter 1920-talet togs barn i svåra situationer omhand av det allmänna, bland annat genom barnvårdsnämnderna. Barnhemmet fick på detta sätt mindre betydelse och inriktningen på verksamheten ändrades. Under krigsåren upplät stiftelsen huset i Böle under somrar hyresfritt till finska krigsbarn och som dispensär (sjukvårdsmottagning för tuberkulossjuka). Från år 1949 hölls huset öppet två månader varje sommar, som koloni för cirka 48 barn förmedlade genom Östersundskretsen av Röda korset.

Protokollen i Barnhemsdirektionen från 18/4 1865 till 14/11 1890

Protokollen spänner över 25 år av barnhemmets verksamhet. För att öppna ett barnhem behövdes reglemente och en föreståndarinna, och kommande höst planerades inrättningen börja.

Föreståndarinna rekryterades från Gefles lärarinneanstalten och Diakoniinrättningen i Stockholm. Demoiselle Bertha Söderberg blir föreståndarinna från 1 juli 1866 med en lön på 150 Rdr Rmt och till jungfru/tjänstepiga anställs Sophia Solberg från Sundsvall med 80 Rdr Rmt i årlig lön. I juni 1866 sätter direktionen in en annons i Jämtlands tidning för att berätta att anmälan av barn till barnhemmet nu tas emot. Stiftelsen Jämtlands län barnhems arkiv omfattar sträcker sig över perioden 1859-1981, och finns på Landsarkivet i Östersund.

Emma Kristina Landberg

Författare: Eva Tegnhed, Riksarkivet, Landsarkivet i Östersund.

Året är 1893 och Emma Kristina, 19 år, och står inför rätten åtalad för fosterfördrivning. Under polisförhöret berättar hon att det var strax efter midsommar förra året (1892) som hon "blivit sådd med det foster som hon nu genom en förtidig födsel bragt om livet". Hon berättar aldrig för barnets pappa om graviditeten. Emma Kristina grubblade över hur hon skulle kunna ta hand om och försörja barnet hon hade i magen. Sedan tidigare hade hon redan en son, Carl Alfred som nu är ett år.

Tankar om att avbryta graviditeten växer fram. Till slut går Emma Kristina in till staden, och på handelsfirman O Olsson & Co köpte hon två buntar med fosfortändstickor. Hon återvände till bostaden och ställde tändstickorna med fosforen ner i en kopp till hälften fylld med varmt kaffe. Där fick de stå i ett skåp i förstugan till morgonen därpå. Då drack hon ur fosforkaffet. Efter att hon fått väldiga smärtor i magen besöker hon läkaren. Hon fick ett recept på smärtstillande medel, och eftersom det var troligt att barnet snart skulle födas flyttade hon dagen efter, på läkarens uppmaning, hem till sin mor boende på Prästgatan 36. Den 10 mars satte förlossningen igång. Det blev en flicka. Den 24 mars, 14 dagar senare, avlider dock dottern. Emma Kristina Lundberg överlever. Hon hade nu blivit 20 år och ställdes inför rätta för det brott hon begått. Den 16 maj 1893 dömdes hon till ett år och sex månades straffarbete.

Nummer.	År	Fångens namn, lefnadsomständigheter och signalement.	Fångens namn, lefnadsomständigheter och signalement.			Anledning till häktandet och på hvilken befälning sådant skett.
			För- och tillnamn fullt utskrifte.	Ålder, födelseort, boplatz, yrke eller benämning.	Signalement eller kort beskrifning på utseende.	
85	18 ²⁷ / ₃ 93	Landberg, Emma Kristina.	20 år Född 18 ²⁷ / ₃ 73 i Kyrkås socken, Jämtlands län, mantalsverifven i Östersund, arbetkrinna.	Blå ögon, grönbrun hår, rak näsa, ovari anägte, ordna väst långt h. bl.	Försök till fosterfördrif- ning. Infripassad af Hafsfiskelåsen F. Svanen.	

Bilden ur Fångerrullen för 1893, Jämtlands Läns cellfångelse i Östersund, Landsarkivet i Östersund.

Läs mer om Emma Kristina och hennes liv före, under och efter fängelsevistelsen i "Emma Kristina Landberg" av Eva Tegnhed, Landsarkivet i Östersund.

Åsgårds skolkoloni

Författare: Agneta Brink, Riksarkivet, Landsarkivet i Östersund.

När Greve Robert Mörner startade Åsgårds skolkoloni 1906 i Ås utanför Östersund, väckte den stor uppmärksamhet bland annat för att den var olik alla andra skolor i landet. Från olika håll i samhället hade kritik riktats bland annat mot läroverken som upplevdes otillräckliga när det gällde fysisk och praktisk manlighetsfostran. Man tyckte att det inte längre fanns någon självklar manlighet grundad på faktorer som kroppsstyrka, mod, yrkesskicklighet eller självbestämmande.

Skolkolonin bestod av en skola och två internat som rymde både arbetslokaler och boende, Doresta (slöjd-, hushålls- och trädgårdsskola) och Jomsborg (lantbruksskola). Skolan var tänkt för pojkar från bättre bemedlade familjer, huvudsakligen från andra delar av landet men även från utlandet. Ändamålet var att tillsammans med vanlig skolundervisning ge eleverna praktisk utbildning, fysisk fostran och karaktärsdanning. För att uppnå detta skulle allt arbete, inklusive hushållsgöromål utföras av eleverna själva, här fanns inget tjänstefolk anställt.

Gossarna blev tilldelade arbetsuppgifter, bland annat som vävare, köksgossar, bagare, gårdskarlar, städare, lantbruksarbetare, ladugårdsarbetare, hönsskötare, hästskötare och svinskötare. Arbetena skedde efter principen att man tillverkade det som behövdes för stunden. Till att börja med fick var och en tillverka sina egna sängar. Varje elev bäddade själv sin säng, borstade egna kläder och skodon, lagade mindre skador, sydde i knappar, stoppade strumpor, och tvättade näsdukar. De elever som bodde i samma rum hjälptes åt med att städa rummet, bära in ved och vatten och bära ut slask samt två gånger i månaden skura golvet. Längre fjällvandringar gjordes regelbundet varje termin, på skidor under vintern och till fots på sommaren. Mindre utflykter gjordes ofta i närområdet. Det kunde handla om allt från segelturer på Storsjön till botaniska exkursioner och bärplockning.

Idén till Åsgårds pedagogiken hämtade Mörner bland annat från den amerikanske pedagogen Booker Washington. Washington hade gått den långa vägen från frigiven slav till välutbildad och framgångsrik pedagog. Han beskriver i sin bok den skola han upprättat i Tuskegee, Alabama för färgade ungdomar. Åsgårds skolkoloni slutade sin verksamhet 1917.

Källor: Åsgårds skolkolonis arkiv, förvarat på Landsarkivet i Östersund, innehåller bland annat dagböcker, brev, anteckningar angående eleverna, arbetsordningar och räkenskaper.

Sömnad, Vinterbad och Skidåkning. Foto: Riksarkivet, Landsarkivet i Östersund.

Fattigvården i Ytterhogdal socken 1901–1924

Författare: Ingalill Hansson.

Min idé var från början att skriva en berättelse/skrift koncentrerad på några av de fattighjon som var omnämnd i kyrkböckerna i Ytterhogdal. Jag var nyfiken på deras liv. När jag sedan började titta i fattigvårdsprotokollen så tyckte jag att hela fattigvården, dess uppbyggnad och hur den fungerade, var så intressant så jag ändrade titeln på skriften till ovanstående.

Skriften handlar om fattigvårdsstyrelsens organisation bestående av byns väletablerade män, den handlar om skillnaden mellan understödstagare och fattighjon och vad som krävdes för att få hjälp. Jag har också skrivit om de två fattigvårdsinrättningar som fanns i Ytterhogdal i början av 1900-talet, fattigstugan som blev klar 1903 och fattiggården som man flyttade in i 1910. Där bodde både äldre, ensamstående med barn, föräldralösa barn och sinnessjuka, trångbodda och med husen fyllda av vägglöss. Där skulle de stå under uppsikt och hård disciplin rådde.

Synen på fattiga har skiftat under århundraden och nya lagar och förordningar har kommit, framförallt på 1800-talet. 1918 kom den fattigvårdslag som sedan gällde fram till 1950-talet då vi fick vår första lag om socialhjälp. Tiden från slutet av 1800-talet och in på 1900-talet anses som fruktansvärd när det gäller fattigvården, med vanvård i de mest upprörande former, svält och kränkande behandling.

Eftersom flera av dem som bodde på inrättningarna var ensamstående mödrar med barn har jag också skrivit om barnvården i bygden. 1920 fanns nio barn på fattiggården i Ytterhogdal. Efter påtryckningar var de barnen samt elva andra barn utackorderade 1923. En del av barnen hade tur och kom till bra fosterhem, en del blev omhändertagna som arbetskraft eller som en överlevnadsmöjlighet för fosterfamiljen.

Jag valde att följa tre kvinnor som samtliga bar "titeln" fattighjon och som var inskrivna på fattigstugan. Hur hamnade de där? Hur var deras liv? Hur gick det för de själva och deras barn? Förblev de fattighjon eller blev de fria från den stämpeln? En av kvinnorna var min mormors mor, Märta.

Livet som fattighjon och som boende på fattigstugan var inget man pratade om, det var skamligt. Hur påverkade då livet som fattighjon deras person och hur påverkades efterkommande generationer? Det är frågor jag ställt i skriften.

Projektet Romska spår

– tillgängliggörande av vägar, platser, berättelser, en del av satsningen Tysta kulturarv

Författare: Ola Hanneryd, kommunantikvarie och museichef vid Härjedalens Fjällmuseum.

Romer har funnits i Jämtlands län åtminstone sedan slutet av 1800-talet. Vid i stort sett varje samhälle fanns en lägerplats dit romerna hänvisades med sina tält och husvagnar. I Jämtlis arkiv kan man hitta några uppteckningar från slutet av 1950-talet med rubriken Zigenare. Uppteckningarna har sorterats under huvudordet Främmande folkslag. Beskrivningarna innehåller en blandning av fascination, främlingsfientlighet och förklenande omdömen. Vid sidan av dessa uppteckningar finns i museets samlingar några enstaka fotografier av romer. Det är allt. Några föremål med romsk anknytning finns inte i magasinerna, inte heller har någon plats uppmärksammats genom kulturmiljövårdsinsatser. I detta fall är det uppenbart att en underprivilegerad position i samhället inneburit ett motsvarande marginaliserat kulturarv.

Jämtli beviljades meddela av Länsstyrelsen i Jämtlands län för projektet *Romska spår – vägar, platser, berättelser*. Romska kulturarv i det moderna samhället. Projektet genomfördes 2005–2006. Projektet syftade sammanfattningsvis till att upptäcka och fördjupa kunskapen om och uppmärksamma platser med koppling till romsk kulturhistoria. I projektet fanns en tydlig fokus på kulturmiljöaspekten, det vill säga arbetet utgick ifrån platser och berättelserna kring dessa, istället för att utgå från den romska gruppen som minoritet eller någon enskild undergrupp inom den. Inom projektet skulle man även dokumentera materiella och immateriella vittnesbörd om den romska folkgruppens kringresande liv och villkor under framför allt 1900-talets första hälft.

Zigenarläger i Hoting år 1920. Foto: Jämtlis arkiv, fotograf okänd.

Av olika skäl kunde projektet inte genomföras i sin helhet, utan kom i huvudsak att omfatta inventering av arkivmaterial, fotodokumentation, flera intervjuer, inventering av platser samt till att knyta kontakter med olika romska grupper. Dels berodde det på att projektet var relativt tidigt ute ifråga om att knyta samman kulturmiljösektorn med romskt kulturarv, och det tog helt enkelt tid att etablera projektet och ett stabilt kontaktnät, dels flyttade flera av projektets medarbetare olyckligtvis från länet under eller direkt efter projektperioden. Materialet från projektet 2005–2006 har alltså ännu inte har bearbetats i en färdig produktion.

Under 2013 beslöt Härjedalens Fjällmuseum AB, att ta upp projektet på nytt, denna gång med inriktning på tillgängliggörande av materialet. Fjällmuseet beviljades 2013 medel till en förstudie ur länsstyrelsens satsning Tysta kulturarv. Förstudien hade namnet *Romska spår – tillgängliggörande av vägar, platser, berättelser*. Syftet med arbetet var att undersöka hur det befintliga materialet kan kompletteras och hur det bäst bör tillgängliggöras. Bakgrunden till just fjällmuseets deltagande var att projektet Romska spår visade på romsk närvaro i Härjedalen samt att silversmeden Rosa Taikon, som har varit en mycket viktig informant, är boende och verksam i kommunen.

Härjedalens Fjällmuseums arbete med romska kulturmiljöfrågor ingår i museets övergripande tema Stereoskop - bilder av oss och dem, en satsning vars syfte är att lyfta fram olika typer av berättelser, platser, bilder och perspektiv, som generellt sett ofta inte synliggjorts inom ramen för tidigare kulturmiljöarbete. Tanken är att svara mot verksamhetsplanens formuleringar om utblickar och olika perspektiv på kulturarv.

Det kommande projekt, som förstudien vid fjällmuseet syftade till, bör kunna bli ett angeläget komplement till tidigare genomförda kulturhistoriska skildringar i området och kan också ses som ett svar på länsstyrelsens utredning Härjedalens genuina kulturarv – om historia, mångfald, strategisk design och samhällsplanering. Till förstudiearbetet knöts 2013 Lena Johansson, som tidigare arbetade med Romska spår vid Jamtli, samt undertecknad för fjällmuseet.

Enligt förstudien bedöms kunskapen om platser med romsk anknytning vara hotad, både inom den romska gruppen och hos lokalbefolkningen i länet. Det är därför angeläget att platserna synliggörs, vilket till exempel kan ske genom uppdatering av fornlämningsregistret, platsangivelser på Riksantikvarieämbetets plattform Platsr och en mobilapplikation, där även intervjuer, bilder och musik kan ingå.

Den romska representationen bör även förbättras vid till exempel fjällmuseets utställningar och i föremålssamlingarna. Befintlig kunskap och kända berättelser bör kompletteras i samarbete med romska grupper och olika lokala kulturarvsaktörer. Former och platser för detta kan till exempel vara genom utplacerade insamlingssatelliter, en serie av publika evenemang som kombineras med samtal och utbyte av lokala berättelser.

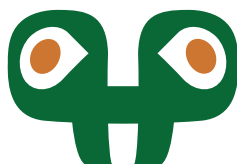
Arbetet inleds i september 2014 med ett samarbete med Romska kulturcentret i Malmö och inlån av utställningen Romernas nordiska kulturhistoria, som inkluderar en romsk vagn. I samband med detta genomför kulturcentret aktiviteter för barn och unga i Härjedalens kommun. Aktiviteterna stöds av Regionförbundet och Härjedalens kommun.

För att låna en formulering från projektbeskrivningen 2005-2006 förväntas projektet avslutningsvis i en vidare mening "leda till ett ökat intresse för och kunskap om den romska kulturen och romernas villkor och historia. Därtill förväntas också en ur kulturarvsperspektiv försummad minoritetsbefolkning att beredas plats som en självklar del av länets kulturarv.

Ett självklart mål är att projektet avser att öka antalet berättelser om det moderna samhället och att de inblandade själva, det vill säga romerna, på ett aktivt sätt görs delaktiga i denna berättelseproduktion".

Källor

- » Jämtlands läns museum: Romska spår – vägar, platser, berättelser. Romska kulturarv i det moderna samhället. Projektbeskrivning 2005–2006. Länsstyrelsen i Jämtlands läns arkiv.
- » Härjedalens Fjällmuseum AB: Romska spår – tillgängliggörande av vägar, platser, berättelser. Projektbeskrivning och avrapportering 2013. Länsstyrelsen i Jämtlands läns arkiv.

NATUR OCH KULTUR I
JÄMTLANDS LÄN

Länsstyrelsen
Jämtlands län

Postadress: 831 86 Östersund
Besöksadress: Residensgränd 7
Telefon: 010-225 30 00
jamtland@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/jamtland